

A photograph of three smooth, dark grey stones stacked vertically on a beach. The background shows a calm sea and a clear sky. The stones are the central focus of the image.

Bakgrund till deklARATION om nordisk språkpolitik

Inledning

De områden och mål man ser framför sig för en nordisk språkpolitik måste som utgångspunkt ha det grundläggande och det traditionella målet att vidmakthålla och styrka den nordiska språkgemenskapen och att möjliggöra ett effektivt samarbete. Men man måste ta hänsyn till hur den språkliga situationen ser ut i dag.

Det är framför allt fyra faktorer som förändrat språksituationen i Norden under de senaste decennierna. En är *internationaliseringen*, som framför allt karaktäriseras av att engelskan spelar en viktig roll i samhällslivet. En annan är den ökade *mångspråkigheten*. En tredje faktor är *ökade krav på läs- och skrivfärdighet*. Vidare har *den språkteknologiska utvecklingen* medfört helt nya användningsmöjligheter för Nordens språk.

En väsentlig orsak till engelskans roll är marknadens krav på språklig likriktning. Dessa krav gäller även kulturområdet, där amerikansk kultur snart är helt dominerande, vilket får språkliga konsekvenser. Språkpolitik innebär bl.a. att modifiera och motverka marknadens krav på bara ett språk.

Insikten om dessa förhållanden har lett fram till att *språkpolitik* under de sista åren har blivit ett allt viktigare begrepp runt om i Norden. Språkpolitiska handlingsprogram har lagts fram eller planeras. Nordiska ministerrådet antog redan 1998 ett förslag om en nordisk språkpolitik. Det mesta som sägs där gäller fortfarande, men de nationella språkpolitiska initiativen, utbildnings- och kulturpolitiska satsningarna liksom omorganiseringen inom Nordiska ministerrådet motiverar att man tar nya grepp inom den nordiska språkpolitiken. Flera nya stora samnordiska undersökningar har också givit säkrare underlag.

Som påpekas i *Undervisning i Nordens språk och litteratur vid universitet och högskolor i Norden*, som gjorts på uppdrag av Nordiska ministerrådet, är det inte situationen att man kan använda sitt eget språk i umgänget med någon som talar ett annat språk som gör den nordiska situationen så speciell i världen, utan i stället den politiska viljan att upprätthålla denna språkgemenskap. Denna vilja finns dokumenterad på många håll. Men denna goda vilja undermineras – ofta oavsiktligt – av förändringar som vidtas på olika håll utan tanke på hur det nordiska språksamarbetet påverkas. Mestadels är det kortsiktiga ekonomiska och snävt inomorganisatoriska hänsyn som styr. Det som brister är samordning och ett helhetsgrepp. För att uppnå detta måste ansvarsfördelningen för det nordiska språksamarbetet klargöras.

Språkpolitiska mål

Som nämnts har den språkpolitiska situationen lett fram till att språkpolitiska handlingsprogram på nationell nivå lagts fram eller planeras runt om i Norden.

I Danmark lade Kulturministeriet 2003 fram *Sprog på spil. Et udspil til en dansk sprogpolitik*. Detta resulterade 2004 i att Danmark, för första gången, fick en samlad språkpolitik. I Finland antog Forskningscentralen för de inhemska språken 1998 ett språkpolitiskt program, och Svenska språknämnden i Finland lade 2003 fram *Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland*. Och 2005 har Forskningscentralen beslutat utarbeta ytterligare ett handlingsprogram för finskan. På Grönland lade en arbetsgrupp 2001 fram en språkpolitisk redogörelse. I Norge har Norsk språkråd på uppdrag av regeringen lagt fram flera handlingsprogram, bl.a. lade man 1998 fram ett "fremtidsnotat" om norska språket, och 2001 *Handlingsplan for norsk språk og informasjons- og kommunikasjonsteknologi*. Vidare har man påbörjat arbetet med ett nytt stort språkpolitiskt handlingsprogram. Det svenska sametinget lade 2004 fram *Start för en offensiv samisk språkpolitik*, som i första hand avser Sverige. Det norska sametinget lade 2004 fram *Samisk er tøft*, som i första hand avser Norge. I Sverige lade en parlamentarisk kommitté 2002 fram sin utredning *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. Sverigefinska språknämnden har påbörjat arbetet med ett handlingsprogram. Även på Åland har en språkpolitisk utredning lagts fram. På Färöarna har en kommitté tillsatts för att arbeta fram ett handlingsprogram, och på Island har föreslagits i alltinget att man skulle arbeta fram ett handlingsprogram.

På samnordisk nivå har Nordiska ministerrådet formulerat språkpolitiska program. Det senaste är från 1998. Efter omorganiseringen nyligen fastlade ministerrådet stöd- och mobilitetsprogrammet *Nordplus språk* 2004–2006. Där sägs inledningsvis "Det övergri-

pande målet för *Nordplus språk* är att den nordiska språkgemenskapen skall bestå och stärkas och att det nordiska samarbetet också i framtiden i huvudsak skall kunna föregå på nordiska språk. En förutsättning för detta är att de nordiska språken också nationellt bevarar sin ställning som kompletta och samhällsbärande språk.”

Den språkliga situationen i Norden

I Norden finns dels språk som har talats som modersmål åtminstone under tusen år, dels språk som kommit in under senare perioder.

Språken inom den första gruppen kallas ofta *inhemska* språk. De tillhör tre sinsemellan obesläktade språkfamiljer: *den germanska språkfamiljen* med danska, färöiska, isländska, norska och svenska, *den finsk-ugriska* med finska och samiska samt *den inuitiska* med grönländska.

Språken som tillhör den germanska språkfamiljen kallas vanligen *nordiska språk* i språkvetenskapliga sammanhang. Eftersom *nordisk* även är ett adjektiv som hänför sig till hela Norden, t.ex. i uttryck som *nordisk kultur*, *de nordiska länderna*, förekommer dock, i synnerhet bland icke-språkvetare, att benämningen *nordiska språk* även inkluderar finska, samiska och grönländska. En tydligare term för Nordens germanska språk vore därför *nordgermanska språk*, en term som dock sällan används. För att undvika oklarheter talar man därför ofta om *Nordens språk* när man avser de inhemska språken i Norden.

Finska talas förutom i Finland även av en minoritet i Sverige och Norge, och *svenska* talas förutom i Sverige även av en minoritet i Finland. I Finland är svenskan enligt grundlagen jämställt med finskan som nationalspråk, även om de i praktiken är ett minoritetsspråk. I Sverige har finskan officiellt ställning som minoritetsspråk.

Samiska i flera varieteter talas i områden i norra Norge, norra Sverige och norra Finland. I alla dessa länder har samiskan ställning som nationellt minoritetsspråk.

I Norge finns dessutom *kvänska*, en varietet av finska, med ställning som nationellt minoritetsspråk, och i Sverige finns en annan varietet av finska, *meänkieli* (tornedalsfinska), med ställning som nationellt minoritetsspråk. I Danmark finns vid gränsen mot Tyskland *tyska*, som har ställning som nationellt minoritetsspråk.

Förutom dessa språk finns två språk som existerat sedan flera hundra år i Norden:

romani i flera varieteter, som har ställning som minoritetsspråk i Norge och Sverige, och *jiddisch* med ställning som minoritetsspråk i Sverige. Också *ryskan* i Finland har gamla rötter, även om de flesta ryskspråkiga i dag är invandrare. Som egna språk räknas också de olika nordiska *teckenspråken*.

Slutligen finns cirka 200 olika utomnordiska språk som kommit med den nyare invandringen från och med 1900-talets senare del.

Språkförståelse

Generell beskrivning

Med *den nordiska språkförståelsen* avses det faktum att danska, norska och svenska, som bildar undergruppen *skandinaviska språk*, är inbördes förståeliga utan föregående studier. Detta innebär att dansk-, norsk- och svensktalande kan tala med varandra på det egna språket. Danska, norska och svenska kallas *grannspråk* i förhållande till varandra.

Eftersom Färöarna och Grönland är en del av det danska riket, lär man sig där danska som första främmande språk. Så har det varit även på Island, som tidigare var en del av det danska riket. Men sedan 1999 är engelska första främmande språk där. Danska (alternativt norska eller svenska) finns dock kvar som obligatoriskt skolämne. Finland var tidigare del av det svenska riket, och ca 6 procent av befolkningen har svenska som modersmål. Svenskan är jämställd med finskan som nationalspråk. Svenska är obligatoriskt skolämne för elever med finska som modersmål och finska är obligatoriskt skolämne för elever med svenska som modersmål. På det självstyrande Åland, som är enspråkigt svenskt, är dock finskan valfri i skolan. De som har samiska som modersmål är tvåspråkiga, och kan även norska, svenska eller finska.

Genom att även de som inte har ett skandinaviskt språk som modersmål ändå i mer eller mindre hög grad behärskar något skandinaviskt språk och kan utnyttja detta som hjälpspråk i det nordiska umgänget omfattar den nordiska språkförståelsen i princip hela Norden.

Den inbördes förståelsen mellan de skandinaviska språken utgör grunden för det som kallas för *primär språkgemenskap*, och den förståelse som sker med något skandinaviskt språk som hjälpspråk utgör grunden för det som kallas *sekundär språkgemenskap*.

Den nordiska språkgemenskapen vilar alltså ytterst på den inbördes förståelsen mellan danska, norska och svenska. Med ett av de skandinaviska språken som hjälpspråk, kan de som inte har ett av de skandinaviska språken som modersmål också bli delaktiga i den nordiska språkgemenskapen. Detta har traditionellt gällt nordbor med finska, färöiska, grönländska, isländska och samiska som modersmål, men måste naturligtvis även gälla nordbor med något utomnordiskt språk som modersmål.

Läget i dag

Internationaliseringen med ökade möjligheter för alla nordbor att resa och kommunicera med omvärlden har medfört att många yngre i dag inte lika självklart som tidigare är intresserade av Norden i första hand utan riktar sitt intresse längre bort. Yngre nordbors kommunikativa förmåga när det gäller engelska är i dag så god att man i umgänget med andra nordbor ofta griper till engelska vid minsta språkproblem i stället för att försöka göra sig förstådd på de skandinaviska språken. Detta gäller särskilt personer med ett icke-skandinaviskt modersmål. Även de nya nordbor som behärskar ett skandinaviskt språk bra kan ha stora svårigheter med grannspråken, eftersom de i allmänhet saknar det stöd som erfarenheter av äldre språk eller dialekter ger.

Den samnordiska undersökningen "Internordisk språkförståelse", som initierats av Nordiska kulturfonden, visar att nordiska ungdomars kunskaper i de skandinaviska språken generellt sett inte är så goda som man kunde önska. Allvarligast här är svenskers och danskers ganska dåliga inbördes förståelse samt finskspråkigas bristande förståelse av danska och norska. Lysande undantag finns dock med goda resultat för färingar och norrmän. Siffrorna måste tolkas med försiktighet. De dåliga resultaten i undersökningen kan mycket tillskrivas det faktum att deltagarna i undersökningen är unga. Med stigande ålder och tilltagande erfarenhet av nordiskt umgänge torde förståelsen bli bättre. En annan faktor är att över 95 % av de skandinaviska ungdomarna uppger att de fått ingen eller bara lite grannspråksundervisning i skolan. Man kan jämföra med siffrorna för engelskkunskaperna i samma undersökning. Dessa är bättre, men det är resultatet av runt 10 års metodisk undervisning. Man kan också notera att de isländska ungdomarnas resultat är bättre än vad man väntat av tidigare rapporter om avtagande intresse för danska.

Anledningen till de dåliga kunskaper som man menar sig märka i denna undersökning och i andra sammanhang skall i första hand inte sökas i inomspråkliga förhållanden. Även om man kan konstatera att uttalet förändrat sig under de sista tre decennierna i både danska och svenska, så är förändringen inte så stor att den kan förklara allt.

Avgörande är i stället utomspråkliga faktorer. I många sammanhang konstateras att viljan och intresset att förstå är avgörande. Ett intresse skapas i hög grad av attityder i omgivningen. Även om det hela tiden funnits ett officiellt nordiskt samarbete liksom många privata kontakter över gränserna, så har statsmakterna inte tillräckligt förmått hävda viljan att satsa på nordisk språkförståelse. I styrdokumentet för skolan framgår att undervisning skall ges i grannspråken. Trots det kan exempelvis lärare i Sverige helt välja bort grannspråken i sin undervisning, och det går också att undgå detta moment i lärarutbildningen. Det säger sig självt att lärare som fått liten eller ingen undervisning i grannspråken i sin egen utbildning känner osäkerhet inför att ta upp ämnet i sin egen undervisning. Finnarnas kunskaper i svenska riskerar bli sämre på grund av minskad svenskundervisning i skolan. På universitetsnivå har som framgår av "Undervisning i Nordens språk och litteratur vid universitet och högskolor i Norden" villkoren runt om i Norden för sådan undervisning blivit klart sämre. Med hänvisning till ekonomin dras de speciella nordiska lektorstjänsterna in och utbudet av undervisning i grannspråken minskar; på flera håll i Sverige läggs institutioner för finska ned. Ytterligare ett exempel på hur lågt det nordiska samarbetet kan prioriteras är att de styrande i Nordens huvudstäder plötsligt kunde dra in medlen till Hässelby slott som de nordiska huvudstädernas kulturcentrum.

All språkförståelse är beroende av ständig påfyllning. Intresset för Norden och nordisk språkförståelse måste alltså ständigt stimuleras.

Även om det alltså finns anledning att vara bekymrad är situationen långtifrån hopplös. Bevisligen fungerar språkförståelsen på många håll. Kontakterna över gränserna är mer omfattande än någonsin tidigare i arbetsliv, utbildning, familjebildning, fritid m.m. Troligen möter nordbor i dag varandras språk i en omfattning som aldrig förr. Det görs också utmärkta insatser runt om på olika håll. Dessa insatser måste stödjas och kunskap om dem måste spridas bättre. Samarbetet genom Nordvisionen och Nordiska Film- & TV-Fonden har burit frukt i form av program och filmer av hög kvalitet. Nordiska ministerrådet tillhandahåller dels ett nordiskt skoldatanät, där både lärare och elever kan hämta inspiration och information, dels portalen Valhalla för barn- och ungdomskultur. Det finns regionala projekt mellan skolor, t.ex. i Öresundsregionen och i Tornedalen. Vidare finns både spontana och organiserade kontakter genom vänortssarbete och samarbete på branschnivå, mellan föreningar m.m. Många studerande deltar frivilligt och delvis på egen bekostnad i kurser på en eller flera veckor i något av Nordens språk, t.ex. de kurser som erbjuds lärarstuderande på kursgårdar som Lysebu, Schæffergården, Voksenåsen, Hanaholmen och Biskops-Arnö, och som erbjuds universitetsstuderande på universiteten. Institutioner som Nordens hus på Färöarna, Grönland

och Island, Nordens institut på Åland samt Nifin (Nordens institut i Finland) spelar en viktig roll som språk- och kulturförmedlare. Intresset är också stort att delta i projekt som Nordjobb, som erbjuder ungdomar sommarjobb i ett annat nordiskt land. Föreningen Norden är en viktig aktör med kurser och kulturella arrangemang samt praktiskt bistånd till folk som söker hjälp och upplysningar i det nordiska samarbetet.

Exempel på insatser

Utbildning och forskning

Skolan är den absolut viktigaste instansen när det gäller att stärka den nordiska språkförståelsen. Skolpolitiken måste alltså ha en central roll i nordisk språkpolitik. De nationella skol- och utbildningsmyndigheterna måste skärpa uppföljningen, så man kan vara säker på att alla skolelever och gymnasieelever får undervisning i överensstämmelse med Helsingforsavtalet.

Den s.k. grannspråksundervisningen i Skandinavien och svenska skolor i Finland måste stärkas på alla skol- och undervisningsstadier. Det samma gäller undervisningen i danska på Island och i svenska i Finland. I läroplanerna bör kravet att grannspråken skall behandlas i undervisningen formuleras klart och konkret. Samma krav måste givetvis ställas på lärarutbildningen. Det gäller i första hand lärarstuderande som skall undervisa i något av de skandinaviska språken som modersmål, men även andra lärarstuderande bör i utbildningen få ett grannspråksmoment, för att uppmärksammas på möjligheten att utnyttja den nordiska språkgemenskapen genom att läsa texter på grannspråken. Dessutom bör hela den språkliga mångfalden i Norden och i varje land tas upp i undervisningen. Särskilda satsningar måste göras på pedagogik som avser undervisning i skandinaviskt språk för elever som har något av de skandinaviska språken som hjälpspråk och för elever med utomnordiska språk som modersmål. Över huvud taget bör man i lärarutbildningen lägga vikt vid betydelsen av språkkunskaper och utveckla metoder för att väcka intresse för både modersmål och andra språk.

På forskningsområdet bör sådan forskning stödjas som avser etnografiskt inriktade undersökningar av internordisk kommunikation och språkförståelse till vardags i arbetsliv och utbildning. Vidare bör forskning av andraspråkspedagogik med hänsyn till de nordiska språken utvecklas.

Läromedel till grann- och andraspråksundervisningen bör utvecklas och sprida effektivt genom kurser där även didaktiken ställs i fokus. Särskilt bör förståelse av talad danska och svenska beaktas.

Kurser

Den kursverksamhet i Nordens språk som drivs inom Nordiska ministerrådets ram som riktar sig till lärare och universitetsstuderande måste få fortsatt stöd. *Nordkurs* och *Nordspråk* är fasta former som utvecklats under årtionden, och de bildar ryggraden i sådan utbildning.

Avvecklingen av gransspråkslektorat runt om i Norden är oroväckande. Lösningar som gästlärare och delade lektorat måste genomföras, så att alla högre utbildningsinstitutioner har tillgång till expertis.

Nordiska ministerrådet måste också fortsätta stödja undervisningen i Nordens språk och kultur i utlandet. Även här finns upparbetade former genom *Samarbetsnämnden för Nordenundervisning i utlandet*.

Kurser i Nordens språk, som riktar sig till alla, och som bl.a. drivs av Föreningen Norden, skall också stödjas.

Synlighet

Gransspråkens synlighet i olika medier är inte så stor som man kunde önska. Internet erbjuder dock fantastiska möjligheter att komma in på nordiska mediers webbplatser, vilket innebär att man exempelvis kan få färsk nordiska nyheter i ord, ljud och bild på sin datorskärm. Men alla vill och kan inte ständigt sitta uppkopplade framför datorn.

Det är viktigt att allmänradio och allmän-tv tar på sig uppgiften att distribuera inte bara nyhetsprogram utan också kulturprogram på bred basis från hela Norden. Den nya digitaltekniken måste kunna utnyttjas i detta syfte.

Det måste också bli lättare att få tag på böcker på Nordens olika språk på bibliotek och i bokhandlar. Att översätta litteratur mellan de skandinaviska språken är en väsentlig kulturgärning som är till glädje både för den som får översättningen och för utvecklaret av kunskaper om skillnader mellan språken i fråga. Men att alltid utgå från att skandinavisktalande inte klarar av att läsa en roman på gransspråken utan måste ha den översatt bidrar till att förstärka intrycket av att texter på gransspråken är svåra att tillägna sig.

Man bör pröva med direkt stöd till förlag till marknadsföring av nordiska litterära och fackspråkliga verk av värde på originalspråket. Böcker med parallella texter på två eller flera nordiska språk skall även kunna få stöd.

Ordböcker och andra hjälpmedel

Nordiska föreningen för lexikografi måste få fortsatt stöd för sitt viktiga arbete med att utveckla lexikografin som vetenskap på nordisk botten, och sin förmedlande roll genom konferenser, seminarier och skrifter som "Lexico-Nordica". Likaså bör de nordiska terminologiorganen och deras samarbetsorganisation Nordterm få stöd för sin verksamhet.

Utbudet av internordiska ordböcker måste ses över och uppdateringar och kompletteringar måste göras. Utvecklandet av en nordisk nätordbok bör fullföljas liksom utvecklingen av nordiskt flerspråkiga sökprogram i databaser. De nyss påbörjade projekten med isländsk-skandinaviska ordböcker bör följas upp, så att de kommer allmänheten till godo.

Tolkning och översättning

Eftersom det är orealistiskt att tro att alla personer med ett icke-skandinaviskt språk som modersmål alltid kan klara sig med sina kunskaper i något skandinaviskt språk i umgänget med andra nordbor måste tolkning och översättning också användas. Det är helt klart att detta är ett bättre alternativ än en övergång till engelska, som annars är det alternativ som står till buds.

Här är det viktigt att tolkningen och översättningen är professionell. Stöd måste ges till utbildning och vidareutveckling av detta område.

Den nordiska språkkonventionen

Nordiska ministerrådets påbörjade översyn av den nordiska språkkonventionen bör leda till att man får ett användbart instrument för att främja den nordiska språkgemenskapen. Uppföljningen på nationell nivå måste ske på ett mer energiskt sätt.

Parallelspråkighet

Med parallelspråkighet avses att två eller flera språk samtidigt fungerar och används i ett samhälle. Det innebär att det ena språket inte får slå ut eller ersätta det andra. Det räcker alltså inte med att två språkgrupper lever sida vid sida utan kontakt. Ett exempel på parallelspråkighet i Norden är Finland med finska och svenska, där man i lag jämställt språken och där man strävar efter att varje medborgare skall kunna det andra språket. Begreppet parallelspråkighet används främst för förhållandet mellan två eller flera standardspråk inom domäner där språkvalen i viss mån kan styras av institutionella beslut. Det har alltså en annan innebörd än mångspråkighet och flerspråkighet.

Den tilltagande internationaliseringen har medfört *ökat bruk av engelska* på många områden runt om i Norden, vilket kan innebära domänförluster för de nationella språken. Detta finns beskrivet i den samnordiska undersökningen "Engelska språket som hot och tillgång i Norden", som i sin tur är en sammanfattning av nationella rapporter. Även om danska, norska, svenska i Sverige och finska i Finland, som har relativt sett en stor mängd talare, i dag inte är direkt hotade, så ser många språkforskare ändå en risk för att engelskan kan fortsätta att tränga undan dem. Det kunde så småningom föra till en situation då de nationella språken bara lever kvar inom privatlivets sfär. Hur snabbt situationen förändras i riktning från nationalspråken till engelska inom högre utbildning och forskning redovisades av den konferens om parallellspråkighet som avhölls i juni 2004. Här kunde man konstatera att Bolognaförklaringen – trots att avsikten är den motsatta – starkt har bidragit till denna utveckling. Inom arbetslivet kan ett ensidigt bruk av engelska leda till bristande förståelse med sämre kvalitet, konkurrenskraft och arbetstillfredsställelse som följd.

Att motarbeta användningen av engelskan som lingua franca är varken möjligt eller önskvärt. Däremot är det hög tid att stärka och hävda de nationella språkens roll och avvärja onödiga domänförluster samt att verka för en övertänkt språkpolitik när det gäller den parallellspråkighet som man kan acceptera. Även om engelskan har en dominerande ställning som lingua franca bör givetvis också andra språk komma ifråga när så är lämpligt.

Exempel på insatser

Inom universitet och högskolor är siktet ett vetenskapssamhälle som är både nationalspråkigt och engelskspråkigt. Stöd bör ges till förslag som syftar till att stärka de statsbärande nordiska språken som vetenskapliga språk. Det gäller bl.a. krav på att forskare skall informera om sin forskning på något av dessa språk, stöd till professionell översättning till engelska av vetenskapliga artiklar och kravet på att avhandlingar skrivna på engelska förses med en utförlig sammanfattning på något av dessa språk. Förmedling av forskningsresultat på Nordens statsbärande språk bör vara meriterande. Studenter måste få undervisning i "akademiskt skrivande" både på nordiska språk och på engelska.

Vidare bör alla högskolor och på sikt alla utbildningsanstalter formulera språkpolitiska planer för hur de skall hantera den parallellspråkssituation som i dag de facto råder. Språkval bör vara genomtänkta. Det finns goda exempel på detta, såsom Helsingfors universitet. Förhållandet att det runt om i Norden finns studerande med icke-nordiska modersmål bör utnyttjas bättre.

Därtill bör parallellspråkstrategier utvecklas vid universitet och högskolor där färöiska, samiska och grönländska används, så att dessa kan tjäna som vetenskapsspråk.

Mångspråkighet och flerspråkighet

Det kan vara praktiskt att skilja på *mångspråkighet*, som avser samhället, och *flerspråkighet*, som avser individer. I ett land kan flera språk användas i samma eller olika sammanhang. Ett mångspråkigt land innebär inte nödvändigtvis att alla medborgare behärskar alla de språk som förekommer där, och ett antal flerspråkiga medborgare i ett land innebär inte att landet automatiskt betraktas som mångspråkigt. Flerspråkighet hos individen innebär att denna förutom sitt modersmål även behärskar ytterligare minst ett språk som *andraspråk*. Med *andraspråk* avses språk som inte är inlärares modersmål men som lärs in i en miljö där det används i naturlig kommunikation.

Runt om i världen är mångspråkighet och flerspråkighet normalsituationen. Norden har ofta ansetts vara undantag. Men genom de senare decenniernas invandring har alltfler länder i Norden blivit alltmer mångspråkiga. Alla länder, utom möjligen Island och Färöarna, har dock tidigare de facto varit mångspråkiga till följd av existensen av inhemska minoritetsgrupper. Medvetenheten om detta har egentligen blivit allmän först på senare tid, och den har sannolikt påverkats av situationen med de nya invandrar-språken.

Förutom nationalspråken och de historiska minoritetsspråken är 150–200 av världens språk modersmål för nordborna. Finlands, Norges och Sveriges ratificering av Europarådets minoritetsspråkskonvention har inneburit en stimulans för företrädare för de berörda språkgrupperna och en ökad medvetenhet i samhället om dessa minoritetsspråks existens. När det gäller de nya nordbornas modersmål, de s.k. invandrar-språken, har målet för politiken svängt från assimilering, d.v.s. det att man överger det egna modersmålet till förmån för det nya landets språk, till integrering, d.v.s. det att man behåller sitt modersmål vid sidan av det nya landets språk. Denna utveckling berör givetvis även minoritetsspråken och innebär ökade möjligheter för dessa språkgrupper att hävda sina modersmål.

Konsekvenserna av detta bör belysas och följas upp. Det positiva med mångspråkighet och flerspråkighet måste lyftas fram.

Exempel på insatser

För grönländska måste särskilda insatser göras för att stödja språken inom medier, utbildning och kulturella institutioner så att det kan fortsätta fungera som samhällsbärande språk. Stöd skall också ges för ordboks- och terminologiarbete, sammanställande av språkbanker samt till språkteknologisk utveckling.

För minoritetsspråken skall stöd ges till dokumentation såsom ordböcker, språkbruksundersökningar och språkvetenskapliga beskrivningar. Stöd skall också ges till kurser om språket och till kulturinsatser som skönlitterär utgivning, teater- och filmverksamhet, språkcentrer o.d. Stöd skall dessutom ges till modersmålsundervisning och undervisning på modersmålet.

För de nyare invandrarspråken skall modersmålsundervisning ges till skolbarn. För varje sådant språk bör det finnas forskning och undervisning vid åtminstone ett nordiskt universitet eller en nordisk högskola.

Följande rättigheter bör uppmärksammas och stärkas:

- Rätten att enligt Nordiska språkkonventionen använda några av Nordens språk i ett grannland.
- Rätten till undervisning i och om de nationella minoritetsspråken samt rätten att använda dem enligt den europeiska minoritetsspråkskonventionen.
- Rätten för nordbor med utländsk bakgrund till undervisning i och om utomnordiska modersmål samt rätten att få viktig samhällsinformation på dessa språk.

Norden som språklig föregångsregion

Det internationella språksamarbetet har expanderat kraftigt de senaste årtiondena. Man kan tala om en expansion på tre nivåer.

För det första måste det rent praktiska språksamarbetet öka i och med att så många fler länder dagligen möts så mycket oftare i samarbete kring arbetsmarknad, vetenskap, politik m.m. Det ställer ökade krav på tolkning, översättning, terminologiarbete, termdatabaser o.d. Den nordiska modellen innebär att åtminstone statsbärande språk skall ha likvärdig ställning och att så många som möjligt skall kunna använda sitt modersmål. I allt väsentligt sammanfaller dessa språkpolitiska mål med EU:s. Den nordiska modellen skulle kunna vara en förebild för andra regioner, där närstående språk är samhällsbärande. I Europa kan man t.ex. urskilja en romansktalande region, en slavisktalande region och en nordisktalande region. Det förekommer delvis en språklig sam-

verkan i den romansktalande regionen. Men om det språkliga samarbetet ökade i dessa regioner enligt nordisk modell, skulle det främja en utveckling där den språkliga globaliseringen inte bara sker på engelskans villkor.

För det andra ökar samarbetet mellan språkorganisationer. Mellanstatliga organisationer med uppgifter liknande Nordens språkråd växer fram i Europa, t.ex. Europeiska samarbetsorganisationen för nationella språkinstitutioner (Efnil) sedan 2003. Nordens långa erfarenhet av mellanstatligt samarbete inom språkvård och språkpolitik har mycket att tillföra dessa organisationer. Särskilt Baltikum och EU är viktiga områden för detta samarbete.

För det tredje blir språkforskningen, liksom annan vetenskap, alltmer internationaliserad. Inom vissa språkpolitiskt centrala områden är Norden framstående och har möjlighet att inta en internationell tätt position; vi vill peka ut andraspråksforskning, språkpedagogik och språkteknologi, särskilt vad angår talat språk, samt klarspråksarbete, d.v.s. att göra myndighetsspråket begripligare. I ett internationellt perspektiv är Norden också särskilt intressant, eftersom det kan kallas ett "språksociologiskt laboratorium". Slagordet syftar på att de nordiska staterna har mycket likartade samhälls- och språkförhållanden, till stor del också mycket likartade språk. De samhälleliga konsekvenserna av relativt små skillnader i utbildnings- och kulturpolitik, språkattityder och olika språkpolitiska insatser låter sig alltså utomordentligt väl studeras med Norden som "laboratorium". Det bör lyftas fram i internationella sammanhang.

Exempel på insatser

Den nordiska modellen

Det nordiska språksamarbetet bör lyftas fram som en modell vid internationella kontakter. Karaktäristiskt för den nordiska språksamarbetet är att det är demokratiskt och öppet för insyn samt att det är offentligt finansierat.

Baltikum

Baltikum räknas som Nordens närområde och det är viktigt med erfarenhetsutbyte mellan Norden och Baltikum på alla områden. Det måste dock stå klart när det gäller språksamarbetet att Baltikum inte kan dras in i det reguljära nordiska språksamarbetet, eftersom detta samarbete ytterst vilar på användandet av de skandinaviska språken. En form av grannspråksförståelse existerar visserligen mellan estnisktalande och finsktalande. Men ett reguljärt samarbete som omfattade hela Norden och hela Baltikum skulle innebära en övergång till engelska.

Ett nordiskt-baltiskt seminarium för att komma fram till lämplig form för språksamarbete bör snarast ordnas.

EU och EEC

Inom EU och EEC bör man bygga upp ett nordiskt språksamarbete som inriktar sig på dels att verka för att nordiska politiker och tjänstemän som arbetar inom EU och EEC utnyttjar översättnings- och tolkningstjänsten i önskvärd grad, dels att stödja arbetet med att få enklare och begripligare EU-texter. Här kan det framgångsrika klarspråksarbete som bedrivits på sina håll i Norden tjäna som förebild.

Den utveckling av maskinöversättningsprogram som äger rum inom EU:s ramar (bl.a. systran-moduler) måste komma de nordiska EU-språken till del. Dessa moduler skall utvecklas inte bara i riktningen från Nordens språk till engelska utan lika mycket mellan Nordens språk och mellan Nordens språk och andra EU-språk.

Utlandslektorer

Nordiska lektorer i utlandet är det nordiska språksamarbetets ansikte utåt. Det är därför avgörande att de ges möjligheter att driva och utveckla detta samarbete genom *Samarbetsnämnden för Nordenundervisning i utlandet*.

Läromedel i nordiska språk som andraspråk, moderna översättningar och kulturpolitiska kampanjer kan alla medverka till att underlätta lektorernas viktiga arbete med att sprida kännedom om Norden.

Forskning

För att stödja utvecklingen av nordisk språkförståelse bör alltså sådan forskning stimuleras som avser etnografiskt inriktade undersökningar av internordisk kommunikation till vardags i arbetsliv och utbildning (se s. 21).

Tre andra områden kan också pekas ut, bland annat därför att Norden redan är framstående inom dem och har möjlighet att inta en internationell tätposition: andraspråksforskning, språkpedagogik och språkteknologi. Nordiska forskarskolor och forskarnätverk måste stödjas inom dessa områden. Viktigt för den språkteknologiska forskningen är också utbyggnaden av basresurser som parallellspråkskorporusar eller semantiska ordnät (se s. 29).

Organiseringen av det nordiska språksamarbetet

Nordiska ministerrådet måste stärka organiseringen av det nordiska språksamarbetet. Genom att tillskapa ledningsgruppen Nordens språkråd har ministerrådet fått goda möjligheter att utforma en kraftfull nordisk språkpolitik. Ansvarsfördelningen bör tydliggöras.

Exempel på insatser

Det är viktigt att verksamheten inte enbart bedrivs som projekt utan att det finns en basverksamhet och annat kontinuerligt arbete. För att driva denna måste samordningen stärkas. En lättillgänglig och informativ webbplats måste byggas upp och resurser avsätts för att upprätthålla den. Informationen om det nordiska språksamarbetet och nordisk språkgemenskap bör över huvud taget göras lättare tillgängligt och spridas.

De nationella språkvårdsorganen är i egenskap av organ som har officiellt uppdrag att driva nationell språkpolitik och nordiskt samarbete viktiga aktörer i det nordiska språksamarbetet. Möjligheterna till samarbete dem emellan måste vidmakthållas, bland annat måste det vara möjligt att upprätthålla ett organiserat nätverk och anordna årliga språkmöten.

Samarbetet mellan Nordiska ministerrådet och Föreningen Norden bör förstärkas.

IT och den språkteknologiska utvecklingen

I de nationella språkpolitiska handlingsdokumenten och på flera ställen i detta dokument lyfts *språkteknologin* fram som ett viktigt område, och det finns en uttalad önskan att man skall satsa mycket på detta område. Det är framför allt följande områden som är intressanta: elektroniska och traditionella ordböcker och uppslagsverk på Internet, skrivstödsprogram, parallellspråskorpusar både för talat och skrivet språk och automatisk översättning. Eftersom detta kräver stora resurser är ett nordiskt samarbete här absolut nödvändigt. Det finns ett allmänt politiskt intresse av att Norden här kan bli bland de ledande nationerna i Europa. Eftersom IT-sektorn är en av de domäner där engelskan dominerar, uppfyller man också kravet om parallellspråkighet på detta vis.

Exempel på insatser

Samnordiska ord- och textdatabaser för såväl talat som skrivet språk samt parallellkorpusar bör ställas samman och göras tillgängliga. Verk som uppbär offentligt stöd i ett nordiskt land måste ställas till forskningens förfogande i elektronisk form.

Det språkteknologiska samarbete som redan nu finns bör ytterligare stärkas. Det gäller bl.a. nordiska språkteknologiska nätverket *NorDokNet* och det nordiska terminologiska nätverket *Nordterm*.

Begrepp och definitioner

<i>andraspråk</i>	Språk som inte är modersmål men som lärs in i en miljö där språket används i naturlig kommunikation. En person med turkiska som modersmål som bor i Sverige och som lärt sig svenska har svenska som andraspråk. Jämför <i>främmandespråk</i> .
<i>assimilering</i>	Det att en minoritet, t.ex. en invandrargrupp i ett samhälle, helt överger sin egen kultur, och övertar det omgivande samhällets kultur, så att ursprungliga kulturskillnader försvinner. Jämför <i>integrering</i> .
<i>domänförlust</i>	Övergång från ett språk till ett annat inom ett visst ämnesområde, vilket alltså innebär en domänförlust för det första språket (och en domänvinst för det andra). Det medför för det förlorande språket bl.a. att inga nya termer utvecklas på området och att man inte längre kan använda språket när man talar om ämnet på vetenskaplig nivå.
<i>flerspråkighet</i>	Det att en person har två modersmål eller att en person förutom sitt modersmål behärskar ytterligare ett eller flera språk på en nivå som i stort sett är densamma som för modersmålet. En person som växer upp i ett tvåspråkigt hem och tillägnar sig båda språken blir flerspråkig. En person med annat modersmål än omgivningens språk och som också lär sig omgivningens språk väl blir flerspråkig. – Ofta används det synonymt med mångspråkighet (se detta).
<i>främmandespråk</i>	Språk som lärs in i en miljö där det inte hör naturligt hemma. Ett typiskt exempel i Norden är engelska som lärs ut som obligatoriskt ämne i skolan. Jämför andraspråk.
<i>grannspråk</i>	Två eller flera språk som talas i närliggande länder och som är inbördes förstäligena till någon grad. I Norden ses danska, norska och svenska som grannspråk.
<i>inbemska språk i Norden</i>	Språk som har funnits i Norden åtminstone i tusen år: danska, finska, färöiska, grönländska, isländska, norska, samiska, svenska.
<i>integrering</i>	Det att en minoritet, t.ex. en invandrargrupp i ett samhälle, blir

	delaktig av det nya samhället utan att de gruppen behöver ge upp sin kultur. Jämför assimilering.
<i>lingua franca</i>	Språk som används som hjälpspråk mellan människor vars modersmål inte är inbördes begripliga. I dag är engelska som är spritt som främmandespråk i stora delar av världen lingua franca för många. Norska kan fungera som lingua franca för personer bosatta i Norge med andra språk som modersmål.
<i>majoritetsspråk</i>	Det språk som talas av majoriteten i ett land. I Danmark är danska majoritetsspråk, och på Island är isländska majoritetsspråk. Det har alltså inget med antalet talare att göra. Jämför minoritetsspråk.
<i>minoritetsspråk</i>	Det språk som talas av minoriteten i ett land. I Sverige är finska ett minoritetsspråk. Det har alltså inget med antalet talare att göra. Jämför majoritetsspråk.
<i>mångspråkighet</i>	Det att flera språk används i ett land. I Finland exempelvis används bl.a. finska, svenska och samiska. Det innebär inte att varje finländare behärskar dessa språk. Jämför flerspråkighet.
<i>nationalspråk</i>	Det språk som förknippas med en nation. I bl.a. Finland används det synonymt med statsbärande språk (se detta).
<i>nordbo</i>	I detta dokument och i deklARATIONEN används detta uttryck om en person som bor permanent i Norden.
<i>Nordens språk</i>	I detta dokument och i deklARATIONEN används detta uttryck för danska, finska, färöiska, grönländska, isländska, jiddisch, kvänska, meänkieli (tornedalsfinska), norska, romani, samiska, svenska teckenspråken och tyska (i Danmark).
<i>nordgermanska språk</i>	Den underavdelning av germanska språk som omfattar danska, färöiska, isländska, norska och svenska.
<i>nordiska språk</i>	Som språkvetenskaplig term finns en lång tradition att använda detta om nordgermanska språk (se detta). I andra sammanhang används det ibland om alla inhemska språk i Norden (se detta), oavsett släktskap.
<i>primär språkgemenskap</i>	Den språkgemenskap som finns mellan nordbor med de inbördes begripliga skandinaviska språken, d.v.s. danska, norska och svenska, som modersmål.
<i>sambällsbärande språk</i>	Språk som är så utbyggt att det kan användas för ett samhälles alla krav, t.ex. administration, utbildning, forskning, kultur, arbetsliv.
<i>sekundär</i>	Den språkgemenskap som finns mellan nordbor som har något

<i>språkgemenskap</i>	icke-skandinaviskt språk som modersmål men som ändå behärskar något skandinaviskt språk och alltså använder det som hjälpspråk.
<i>skandinaviska språk</i>	Den undergrupp till nordgermanska språk (se detta) som omfattar danska, norska och svenska.
<i>språkpolitik</i>	Medveten styrning av hur språk används i ett samhälle eller något annat sammanhang.
<i>statsbärande språk</i>	Språk som har ställning som en stats administrativa huvudspråk och som hävdas som huvudspråk i internationella sammanhang.

Källor

- Engelska språket som hot och tillgång i Norden.* Nordiska ministerrådet. Tema Nord 2002:561
- Engelsken og de nordiske språkene på høyskoler og universitet.* En konferanse om parallellspråkighet. Voksenåsen 7. og 8. juni 2004. Referat av TGD/DFS
- Europeisk stadga om landsdels- eller minoritetsspråk.* Europarådet 1992
- Handlingsplan for norsk språk og informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT).* Revidert utgave. Norsk språkråd juni 2001 <www.sprakrad.no/iktrev.htm>
- Helsingforsavtalet.* Samarbetsöverenskommelse mellan Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. 1962
- Internordisk sprogforståelse i en tid med øget internationalisering.* Projekt under ledning av Lars-Olof Delsing vid Lunds universitet på uppdrag av Nordisk kulturfon- den. <www.nordkontakt.nu>
- Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket.* SOU 2002: 27. <www.regeringen.se>
- Nordisk Sprogpolitik. Politik for nordisk sprogsamabejde i det 21. århundrede.* Nordisk ministerråd. Maj 1998
- Oversigtlig redegørelse for aktuelle udredninger vedrørende nabosprogsundervisningen i Norden.* Till Nordisk ministerråds sprogpolitiske referencegruppe. Henrik Møller. December 2001
- Plan for styrking av norsk språk, perioden 2001-2003.* Norsk språkråd. <www.sprakrad.no/plan0103.htm>
- Sprog på spil. Et udspil til en dansk sprogpolitik. Kulturministeriet 2003.* <www.kum.dk/sw6576.asp>
- Språkpolitiskt program.* Godkänt av direktionen för Forskningscentralen för de inhem- ska språken den 16 februari 1998. <www.kotus.fi/pasvenska>

Start för en offensiv samisk språkpolitik. Handlingsprogram. 2004. <www.sametinget.se/sametinget/view.cfm?oid=1839&sat=no&clientmode=>

Stortingsmelding 48 (2002-2003). < <http://odin.dep.no/repub/02-03/stmld/48/>>

Tandefelt, Marika: Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland 2003. <www.kotus.fi/svenska/handlingsprogram.shtml>

Undervisning i Nordens språk och litteratur vid universitet och högskolor i Norden.
Utredning på uppdrag av Nordiska ministerrådet utarbetad av Anna Helga Hannesdóttir och Gitte Mose. Tema Nord 2003:507